

UOT 81 41; 801.7

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2026.2.165>**TEKNOLOGİYANIN İNKİŞAFI İLƏ ONOMASTİKA ELMİNİN QARŞISINDA  
DURAN MÜASİR TƏLƏBLƏR****CONTEMPORARY CHALLENGES IN ONOMASTICS IN THE CONTEXT OF  
TECHNOLOGICAL ADVANCEMENTS****Rüzgar CAMAL\*****XÜLASƏ**

Bu məqalədə texnologiyanın inkişafı fonunda onomastika elminin qarşısında duran müasir tələblər araşdırılır. Türk dünyasının toponimik sisteminin orta q kökləri, bu adların xalqların tarixi yaddaşı və etnik kimliyi ilə bağlılığı tədqiq olunur. Müasir onomastikanın qarşısında duran ən mühüm məsələ kimi rəqəmsallaşma ön plana çəkilir. Türk xalqlarının toponimik irsinin qorunması, təhriflərin qarşısının alınması və elmi integrasiyanın sürətləndirilməsi üçün vahid rəqəmsal platformanın – “Türk Dünyasının Rəqəmsal Toponimik Ensiklopediyası”nın yaradılmasının zəruriliyi vurğulanır.

“Aral” və “Cığatay” kimi etnooykonimlərin müqayisəli təhlili sübut edir ki, onlar yalnız coğrafi adlar deyil, həm də xalqların etnogenezi, tarixi yaddaşı və mədəni kimliyinin daşıyıcısıdır. Bəhs olunan rəqəmsal sistem isə toponimlərin müqayisəli təhlilini asanlaşdıracaq, onların yayılma arealını vizual şəkildə təqdim edəcək və türk xalqları arasında elmi integrasiyanı gücləndirəcəkdir.

**Açar sözlər:** *onomastika, toponim, etnooykonim, rəqəmsallaşma, Türk dünyası.*

**ABSTRACT**

This article examines the contemporary challenges facing the science of onomastics in the context of technological development. The common roots of the toponymic system of the Turkic world and the relationship of these names to the historical memory and ethnic identity of peoples are investigated. Digitalization is highlighted as the most significant issue confronting modern onomastics. The necessity of establishing a unified digital platform – the “Digital Toponymic Encyclopedia of the Turkic World” – is emphasized as a means of preserving the toponymic heritage of Turkic peoples, preventing distortions, and accelerating scholarly integration.

A comparative analysis of ethno-oikonyms such as *Aral* and *Chigatay* demonstrates that they are not merely geographical names but also carriers of ethnogenesis, historical memory, and cultural identity. The proposed digital system will facilitate the comparative analysis of toponyms, visually present their geographical distribution, and strengthen scholarly integration among Turkic peoples.

**Keywords:** *onomastics, toponym, ethno-oikonym, digitization, Turkic world.*

**GİRİŞ**

Hər bir xalq üçün onun toponimik sistemi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu onunla bağlıdır ki, toponimlər xalqın tarixi yaddaşını özündə ehtiva etməklə, onun etnik tərkibi, yayım arealı, mədəniyyəti və s. haqqında məlumatların daşıyıcısıdır. Toponimlər tarixi əhəmiyyətlə yanaşı, həm də böyük siyasi önəm daşıyır. Ərazilərin mənsubiyyət məsələləri, xalqların məskunlaşma və köç tarixi, mübahisəli ərazilərin hansı xalqa aid olması və s. kimi məsələlərin həllində toponimlər ümdə rol

\*AMEA Naxçıvan Bölməsi, e-mail: camalruzgar@gmail.com  
ORCID: 0009-0004-3264-342X

oynayır. Tarixən bu və ya digər etnosların məskunlaşıb yaşadığı ərazilərin adları öz əzəli sahib və sakinlərinin adı ilə adlandırılmışdır. Yaşayış məntəqəsi bildirən adların əsasən tayfa adları ilə bağlı olduğu fikrini filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Firudin Rzayev də təsdiq edir: “Coğrafi adların relyef quruluşu ilə adlanması əsasən oronim, hidronim və s. tipli adlar sisteminə aiddir. Məntəqə adları əsasən tayfa və antroponimik adlardan formalaşır” [Rzayev, 2013: 528]. Türk xalqlarının toponimik sistemindəki areallıq faktları da məhz bu amillə əlaqədardır. Bu sahədə araşdırmalar apararkən hər birimiz eyni onomastik adın paralel şəkildə başqa ərazilərdə də mövcudluğuna rast gəlmişik. Azərbaycan Respublikasının toponimik sistemi bu baxımdan istisna təşkil etmir. Biz Azərbaycanın eləcə də onun ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının toponimlərini araşdırarkən digər türk dövlətlərində də eyniadlı coğrafi obyektlərin mövcudluğu faktı ilə rastlaşırıq. Bu isə eyni türk tayfalarının müxtəlif ərazilərdə yayılıb məskunlaşması ilə bağlıdır. Lakin bu məlumatı əldə etmək üçün genişmiqyaslı tədqiqat işi apararaq türk dövlətlərinin ayrı-ayrılıqda sistemləşdirilmiş onomastik toplularına, toponimik ensiklopediya, lüğət və xəritələrinə bir-bir nəzər salmaq lazımdır. Türk dünyasının toponimlərini əhatə edən vahid vəsait demək olar ki, yoxdur. Coğrafi adların xalqın etnogenezi, tarixi, mədəniyyəti ilə bağlı nə qədər vacib mənbə olduğuna vəqif olmaqla yanaşı, müasir dövrdə rəqəmsallaşdırmanın mədəni irsin qorunmasında əsas vasitələrdən biri olduğunu nəzərə alsaq, Türk xalqlarının toponimik ensiklopediyasının hazırlanıb bu və ya digər rəqəmsal platformada yerləşdirilməsinin labüdlüyünə bir daha varmış olarıq. Artıq rəqəmsallaşma seçim deyil, rəqəbat və davamlı inkişafın zəruri tələblərindən biridir. Rəqəmsal onomastik toplular və açıq informasiya bazalarının yaradılması həm elmi araşdırmaları sürətləndirir, həm də sosial və humanitar elm sahələrində belə rəqəmsal korpusların mövcudluğu yeni metodoloji imkanlara qapı açır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycanın, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində yerləşən coğrafi obyektlərin adlarını araşdırarkən digər türk dövlətlərinin də ərazilərində eyniadlı onomastik vahidlərə və ya bu vahidlərin tərkib hissələrindəki ünsürlərin eyniyyət təşkil etdiyinə şahid oluruq. Bu onunla bağlıdır ki, yaşayış məntəqələri adətən öz sakini olan xalqın, etnosun adı ilə adlanır və eyni türk tayfaları geniş ərazilərə yayılıb məskunlaşdığından müasir türk dövlətlərinin oykonimləri eyni kökdən, eyni tayfaların adından gəlir. Lakin həmin toponimlərin müqayisəli şəkildə sistemləşdirilmiş rəqəmsal bazası mövcud deyil. Nəzərdə tutulan bazanın hazırlanması dövrün tələblərinə uyğun elmi nailiyyətdir. Digər türk dövlətlərinin ərazisində yerləşən yaşayış məntəqəsi adlarında da etnooykonimlər çoxluq təşkil edir. Məsələn, S.Qorayevin “Özbəkistan vilayətlərinin toponimləri” (Суюн Кораев. Узбекистон вилоятлари топонимлари) kitabında qeyd olunur ki: “Səmərqənd vilayətinin bəzi rayonlarında kənd adlarının 1/3-i etnonimlərdən ibarətdir” [Кораев, 2005: 240]. Bir neçə etnooykonimin müqayisəli təhlilinə nəzər yetirsək, fikrimizi daha aydın izah etmiş olarıq.

## BİR NEÇƏ ETNOOYKONİMİN MÜQAYİSƏLİ TƏDQİQİNƏ DAİR

**Aral tayfaları** – Azərbaycan Respublikasında Aralıq adında bir neçə kənd mövcuddur. Onlardan biri İrəvan quberniyasının Aleksandropol qəzasında, indi Düzkənd (Axuryan) rayonunda yerləşən kənddir. Keçmişdə Kolanı Aralı adlanmışdır [Mirmahmudova, 2015: 384]. Erməni müəllif Z.Qorqodyanın fikirlərinə istinadən İbrahim Bayramov yazır ki, kənddə azərbaycanlıların etnoqrafik qruplardan olan qarapapaqlar yaşamışdır [Bayramov, 2002: 346]. Digər bir eyniadlı kənd Naxçıvan Muxtar Respublikasının Şərur rayonu ərazisində yerləşir. Şərur rayonunun Aralıq kənd(lər)i “İrəvan əyalətinin icmal dəftəri”ndə Aralıq variantında verilmişdir [İrəvan əyalətinin icmal dəftəri, 1996]. Deməli, 1590-cı ildə kənd vahid halda olmuşdur. 1703-30-cu illərin materialı olan “Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri”ndə isə Yuxarı Aralıq və Aşağı Aralıq kəndləri ilə qarşılaşırıq [Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri, 1997]. 1920-30-cu illərə aid arxiv sənədlərində isə bu kəndlər Aralıq bəy və Aralıq xan olaraq qeyd olunmuşdur [Rzayev, 2006: 242]. 1936-cı ildə Aralıq xan kəndi Yeni Kurulum, Aralıq bəy kəndi Qəmbərabad adlandırılmışdır (yenə orada, s. 28). Hazırda kəndlərin adı

müvafiq olaraq Aşağı Aralıq və Yuxarı Aralıqdır. Deməli, sovet Rusiyası tərəfindən həm Qərbi Azərbaycanla yerləşən Aralıq kəndi, həm də Şərur rayonu ərazisindəki Aralıq kəndlərinin adları dəyişdirilmişdir. Şübhəsiz ki, bu da kənd adının türk mənşəli etnotoponim olması ilə bağlıdır. Aralıq toponimin etimologiyasına nəzər yetirək. Bəzi tədqiqatçılar adı müasir dilimizdəki “orta” sözü ilə əlaqələndirərək iki kəndin arasında yerləşən yer kimi izah etsə də, Firudin Rzaev bu adı etnooykonim kimi qiymətləndirərək Aral türklərinin adı ilə bağlayır. Alim qeyd edir ki, Aralıq sözünün -ıq şəkilçisi Azərbaycan dilində feillərdən isim (bacar-ıq, cız-ıq və s.) və sifət (aç-ıq, yan-ıq və s.) düzəldən şəkilçi kimi işlənir. Bu halda “Aral” kök olaraq qalır və bu tərkib türk xalqları ərazisində Aral gölü və şəhəri (Qazaxıstan), Ural dağı və çayı, Aralgöl (Axtıubin əyaləti), Aralsor gölü (Ural çayı və Yeni Kazank şəhərindən qərbə) adlarında mövcuddur [Rzaev, 2006: 242]. Onu da qeyd edək ki, İrəvan quberniyasının Eçmiədzin qəzasında, indiki Talin rayonu ərazisində də Aralıq adlı kənd olmuşdur [Bayramov, 2002: 346]. Özbəkistan Respublikasının Cizzəx vilayətində də Qalaaral (Галлаарал) adlı yaşayış məntəqəsi mövcuddur. Oykonimi iki hissəyə bölsək, ikinci hissəsi, aral komponenti digər türk dövlətlərinin toponimik sistemində müşahidə etdiyimiz etno ünsürlə eyniyyət təşkil edir. Aralıq adının etnotoponim olması və türk tayfalarının adı ilə bağlılığı bir daha sübut edir ki, həmin ərazilər qədim zamanlardan bəri türklərin yurd yerləri olmuşdur. Adın dəyişdirilməsi cəhdləri də, şübhəsiz, bu faktla bağlıdır.

**Cığatay tayfaları** – Azərbaycan Respublikası Naxçıvan Muxtar Respublikası Babək rayonunun Nəzərabad kəndində Cığatay adlı məhəllə vardır. Eyni adlı məhəllə Naxçıvan şəhərində də mövcuddur. Bir çox mənbələrdə adın monqol mənşəli olduğu qeyd olunur. M.Vəliyevin yazdığına görə: “cığataylar monqolların türklərlə qarışığı olub Çingiz xanın oğlu Cığatayın xatirəsinə cığatay adlandırılan türkdilli xüsusi tayfadır” [Vəliyev, 1993: 192]. Q. Qeybullayev də XIII-XIV əsrlərdə İranda yaşayan cığatayların monqol mənşəli olmasını təsdiqləyir və Quba rayonunda mövcud olan eyni adlı oykonimin bu etnonim əsasında yarandığını yazır [Qeybullayev, 1986: 192]. Bu tədqiqatçılardan fərqli olaraq İ.Şopen qeyd edir ki, XIX əsrdə Naxçıvanda kəngərliyələrin bir qolu cığatay adlandırılmışdır [Шопен, 1852: 644]. A.Bağırov da qeyd edir ki, türkdilli cığatay tayfasına məxsus döyüşçülər monqolların tərkibində Naxçıvana gəlmiş, Əlincənin alınmasında iştirak etmiş, bir qismi yaralanmış, vətəninə qayıda bilməmiş və Naxçıvanda özlərinə yaşayış məskəni salmışlar və yaşadıkları bölgəni Cığatay məhəlləsi adlandırmışlar [Bağırov, 2010: 220]. Qeyd etdiyimiz tədqiqatçıların fikirlərinə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Cığatay toponimi türk mənşəlidir və türklərin advermə ənənəsini özündə əks etdirir. Özbəkistan Respublikasının onomastik vahidlərinə də nəzər yetirdikdə bu adla qarşılaşmaq mümkündür. Çağatay – Özbəkistan Respublikasında bir neçə kəndin adıdır. Eyniadlı (Чигатой) məhəllə də mövcuddur. S.Qorayevin “Özbəkistan vilayətlərinin toponimləri” (Суюн Кораев. Узбекистон вилоятлари топонимлари) kitabında qeyd olunur ki, Çağatay darvazası həm də Quşçiotu darvazası adlanırdı. Bu darvazanın mühafizəsi özbək xalqının tərkibinə daxil olan Çağatay qəbiləsinin öhdəsində olmuşdur. Qəbilə nümayəndələri həmin darvaza ətrafında yaşamış, sonralar bu ərazi Çağatay məhəlləsi adını almışdır. Çağatay toponimi XIII əsrdə yaşamış Çingiz xanın ikinci oğlunun adından götürülmüş ola bilər. Türk mənşəli çağatay qəbiləsi Çingiz xandan əvvəl də mövcud olmuşdur. Çağatay dili və Çağatay ədəbiyyatı terminləri də bu adla bağlıdır [Кораев, 2005: 240]. Ada Cığatay, Çağatay və s. fonetik variasiyalarda rast gəlirik. Bu məsələyə S.Qorayev də toxunmuşdur. Alim yazır ki, Cığatay antropotoponimi və etnotoponiminə vilayətdə Cığatay, hətta Çağatay formalarında rast gəlinir. Teymurilərin Şeybanilərə qarşı mübarizəsi dövründə Mavəraünnəhrin həm türkdilli, həm də farsdilli əhalisi cığataylar adlandırılmışdır. Özbəkistan və Tacikistanın cənub rayonlarında tacikdilli cığataylar hazırda da mövcuddur. Səmərqənd vilayətində də Çağatay adlı kəndlər var idi; onlar da Cığatay olaraq dəyişdirildi. Taciklərdə “çağatoyi” adlı qədim ayaqqabı növü də olmuşdur. Deməli, bu antropotoponimi dərinədən və diqqətlə araşdırmaq lazımdır [Кораев, 2005: 240]. Beləliklə, türkdilli Cığatay tayfasının izlərinə bir çox türk dövlətinin toponimik sistemində rast gəlmək olar. Onu da qeyd

edək ki, istər Aral, istər Cığatay, istərsə də digər tayfa adları ilə bağlı belə nümunələrin sayını artırmaq mümkündür.

## TÜRK XALQLARI TOPONİMLƏRİNİN RƏQƏMSAL PLATFORMADA TOPLANMASI

Bir neçə toponimin müqayisəli tədqiqindən də aydın olduğu kimi, Türk dünyasının onomastik sisteminə daxil olan etnooykonimlər çox hallarda eyni tayfa və xalqların adı ilə bağlıdır. Bu isə türk xalqlarına məxsus toponimlərin rəqəmsal platformada toplanmasını müasir onomastik tədqiqatların prioritet istiqamətlərindən birinə çevirir. Çünki müasir türk dövlətlərinə aid toponimlərin müqayisəli şəkildə vahid sistemdə birləşdirilməsi həm nəzəri, həm də tətbiqi əhəmiyyət kəsb edir. Belə bir platforma türk toponimik irsinin integrasiyasını təmin edir. Bu yanaşma eyni kök və ya model əsasında formalaşmış adların müxtəlif coğrafiyalarda necə transformasiyaya uğradığını izləməyə də imkan yaradır. Fonetik variasiyaların qeydə alınması isə türk dilləri arasındakı tarixi paralellərin və səsləşmə qanunauyğunluqlarının daha aydın şəkildə müəyyənəndirilməsinə şərait yaradır. Beləliklə, toponimlər yalnız nominativ vahid kimi deyil, həm də dilin tarixi inkişafını əks etdirən struktur-semantik göstərici kimi təhlil olunur. Rəqəmsal platforma isə vizual təqdimat vasitəsilə eyni semantik modelə və ya ortaq etimoloji bazaya malik toponimlərin yayılma arealını nümayiş etdirə bilər. Bu isə türk dillərinin tarixi-coğrafi paralellərini konkret məkan üzərində izləməyə imkan verir. Təhrif olunmuş və ya dəyişdirilmiş formaların müəyyənəndirilməsinə, orijinal variantların bərpa edilməsinə imkan yaradır. Eyni zamanda, ortaq rəqəmsal baza türk dünyasında elmi əməkdaşlığın genişlənməsi üçün fundamental platforma rolunu oynaya bilər. Müxtəlif ölkələrin alimləri eyni məlumat bazası üzərində işləyərək nəticələrin müqayisəsini və integrasiyasını daha səmərəli şəkildə həyata keçirə bilərlər. Belə bir rəqəmsal platforma onomastika, tarixi dilçilik və areal dilçilik sahələrində praktik material bazası kimi tətbiq edilə bilər. Beləliklə, təklif olunan rəqəmsal platforma türk toponimik irsinin struktur-semantik əsasda sistemləşdirilməsinə, paralel modellərin vizual təqdimatına və türk dünyasında elmi integrasiyanın gücləndirilməsinə xidmət edən innovativ və davamlı bir model kimi çıxış edə bilər.

## NƏTİCƏ

Etnotoponimlərin müqayisəli təhlili göstərir ki, türk dövlətlərinin onomastik mənzərəsi ortaq türk etnik qatına və eyni tayfaların adına söykənir. Tədqiqat zamanı nəzərdən keçirilən “Aral” və “Cığatay” etnooykonimləri sübut edir ki, coğrafi adlar sadəcə məkan göstəricisi deyil, həm də türk xalqlarının etnogenezini, miqrasiya marşrutlarını və tarixi yaddaşını qoruyan canlı arxivdir.

Aparılan araşdırma nəticəsində aşağıdakı ümumiləşdirmələri etmək olar: Eyniadlı toponimlər, bu coğrafiyalarda qədim dövrlərdən bəri eyni türk tayfalarının (aral, cığatay, kəngərli və s.) məskunlaşdığını və vahid mədəni-tarixi arealı bölüşdüyünü təsdiqləyir. Tarixi proseslər zamanı bəzi türk mənşəli adların süni şəkildə dəyişdirilməsi və ya fonetik transformasiyaya uğraması faktları, onların etimoloji köklərinin elmi əsaslarla bərpasını zəruri edir. Müasir dövrdə türk xalqlarının toponimik irsinin qorunması üçün vahid rəqəmsal platformanın yaradılması qaçılmazdır. Belə bir sistem, toponimlərin areallar üzrə vizual xəritəsini yaradacaq, müqayisəli onomastik tədqiqatları sürətləndirəcək, türk dünyasının ortaq mədəni irsinin beynəlxalq səviyyədə təbliğinə və elmi integrasiyasına xidmət edəcəkdir.

Yekun olaraq qeyd etmək olar ki, təklif olunan rəqəmsal sistemləşdirmə modeli, gələcəkdə bütün türk dövlətlərini əhatə edən böyük bir Türk Dünyasının Rəqəmsal Toponimik Ensiklopediyasının fundamental bazası rolunu oynaya bilər.

## ƏDƏBİYYAT

- Bağirov, A.N. (2010). *Onomologiya problemləri (Naxçıvan Muxtar Respublikasının materialları əsasında)* (1-ci cild). Elm və təhsil.
- Bayramov, İ.M. (2002). *Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimləri*. Elm.
- İrəvan əyalətinin icmal dəftəri*. (1996). Elm.
- Koraev, S. (2005). *Узбекистон вилоятлари топонимлари*. Тошкент.
- Mirmahmudova, S.N. (2015). *Ermənistan ərazisində Azərbaycan mənşəli oykonimlər və onların erməniləşdirilməsi siyasəti (rus dilindən tərcümə)*. TEAS Press.
- Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri*. (1997). Sabah.
- Гейбуллаев, Г.А. (1986). *Топонимия Азербайджана*. Elm.
- Rzayev, F.H. (2006). *Qədim Şərur oykonimlərinin mənşəyi*. Nurlan.
- Rzayev, F.H. (2013). *Naxçıvan əhalisinin etnogenezi tarixindən (m.ö. VI–III minilliklər)* (1-ci cild). ADPU.
- Vəliyev (Baharlı), M. *Azərbaycan*. Azərbaycan.
- Шопен, И. (1852). *Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской империи*. Типография Императорской Академии наук (Санкт-Петербург).

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

**Daxilolma tarixi: İlkin variant 15.05.2026**  
**Son variant 01.06.2026**